

Przemysław Gawron

ORCID: 0000-0003-2834-6735

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Kariera wojskowa wojewody krakowskiego Mikołaja Zebrzydowskiego¹

**The Military Career of Mikołaj Zebrzydowski,
the Voivode of Cracow**

Abstrakt

Celem artykułu jest prześledzenie kariery wojskowej wojewody krakowskiego Mikołaja Zebrzydowskiego oraz próba znalezienia odpowiedzi na pytania, w jakim stopniu wpłynęła ona na jego cywilną działalność oraz pomogła w budowie prestiżu Zebrzydowskiego i jego rodziny. Badania zostały przeprowadzone na podstawie źródeł rękopiśmiennych oraz wydanych drukiem (księgi Metryki Koronnej, akta skarbowe oraz skarbowo-wojskowe, korespondencja, diariusze), jak również literatury przedmiotu. Przyjęta na wstępie badań teza zakładała, że służba wojskowa – najpierw w charakterze rotmistrza jazdy, później zaś hetmana nadwornego – odegrała istotną rolę w życiu Zebrzydowskiego, znacznie przyczyniając się do rozwoju kariery urzędniczej oraz pozwalając na gromadzenie przezeń majątku, zwłaszcza dzięki nadaniom dóbr królewskich. Bezpośrednia oraz pośrednia analiza źródeł oraz opracowań pozwoliła pozytywnie

---

1 Artykuł stanowi efekt realizacji projektu badawczego Narodowego Centrum Nauki OPUS-16, nr 2018/31/B/HS3/00846 pt. „Społeczne i gospodarcze znaczenie obozów i garnizonów wojskowych w państwie polsko-litewskim (XVI–XVIII wiek)”.

zweryfikować przyjęte założenia badawcze. Mikołaj Zebrzydowski nie należał do najwybitniejszych rotmistrzów epoki Stefana Batorego oraz Zygmunta III, ale służba wojskowa odegrała znaczącą rolę w jego karierze. Zdobyte w toku wypraw wojennych zaufanie Stefana Batorego, a zwłaszcza jego najbliższego współpracownika, kanclerza oraz hetmana koronnego Jana Zamoyskiego, zaprocentowało nadaniami urzędów oraz dóbr królewskich i pozwoliło Zebrzydowskiemu wspiąć się na szczyt hierarchii senatorskiej oraz położyć podwaliny pod potęgę rodziny. Ciekawe, że formy aktywności wojskowej Zebrzydowskiego zmieniają się wraz z rytmem jego awansów. Rotmistrz jazdy nadwornej w latach 1576–1582, a następnie wojska kwarcianego zostaje wraz z uzyskaniem starostwa krakowskiego strażnikiem stolicy państwa, po czym jako wojewoda lubelski i hetman nadworny dowodzi znaczącymi – w owych czasach – oddziałami wojskowymi. Wydatki, poczynione w związku z działaniami wojennymi, zwracają się jednak nie tyle dzięki dochodom z żołdu, ile dzięki łasce królewskiej i zaufaniu Zamoyskiego.

Słowa klucze: Mikołaj Zebrzydowski, Stefan Batory, Zygmunt III, Jan Zamoyski, hetman nadworny, wojny batoriańskie, wyprawa mołdawska 1595 roku, kariera wojskowa

Abstract

The aim of the article is to trace the military career of Mikołaj Zebrzydowski, the Voivode of Cracow, and to try to find answers to the questions to what extent it influenced his civil activities and helped build the prestige of Zebrzydowski and his family. The research was carried out on the basis of manuscript and printed sources (The Crown Register, fiscal and military documents, correspondence, diaries), as well as the secondary literature on the subject. The thesis adopted at the beginning of the research assumed that the military service – first as the cavalry captain, then the court hetman – played an important role in Zebrzydowski's life, significantly contributing to the development of his civil service career and allowing him to accumulate wealth, especially due to the granting of royal estates. A direct and indirect analysis of primary and secondary sources allowed to positively verify the adopted research assumptions. Mikołaj Zebrzydowski was not one of the most outstanding captain of the era of Stephen Bathory and Sigismund III, but military service played a significant role in his career. The trust of Stephen Bathory, and especially of his closest associate, the Chancellor and the Crown Hetman Jan Zamoyski, gained during war expeditions, resulted in granting offices and royal estates and allowed Zebrzydowski to climb to the top of the senatorial hierarchy and lay the foundations for the power of the family. The forms of Zebrzydowski's military activity change with the rhythm of his promotions. The captain of the court cavalry in the years 1576–1582, and then of the quarter

army, he becomes, by gaining the dignity of the Captain of Cracow, the guardian of the capital of the state, and then as the Lublin voivode and the court hetman he commands a significant – at that time – military units. The expenses incurred in connection with the military expenditures, however, are returned not so much due to the income from his military pay, but thanks to the royal grace and Zamoyski's trust.

Keywords: Mikołaj Zebrzydowski, Stephen Bathory, Sigismund III, court hetman, Bathory's wars, Moldavian expedition 1595, military career

Curriculum vitae wojewody krakowskiego Mikołaja Zebrzydowskiego stało się w ostatnim czasie przedmiotem zainteresowania pokaźnej grupy badaczy: Piotra Guzowskiego², Janusza Bylińskiego³, Patrycji Gąsiorowskiej⁴, Tomasza Graffa, Bartłomieja Wołyńca i siostry Elżbiety Eleny Wróbel CSFN⁵. Choć każdy z wymienionych autorów zawarł w swych tekstach mniej lub bardziej rozbudowany opis militarnych dokonań Zebrzydowskiego, jednak nadal pozostają w jego wojskowym życiorysie sprawy niewyjaśnione. Celem niniejszego tekstu jest nieco dokładniejsze prześledzenie kariery wojskowej wojewody krakowskiego.

Wypada też w tym miejscu przestrzec Czytelnika, że autor nie miał w zamyśle opisywania kampanii wojennych, w których brał udział przywódca rokoszu z 1606 r., ponieważ może z czystym sumieniem odesłać wszystkich zainteresowanych tym zagadnieniem do literatury przedmiotu. Opis działań wojennych w czasach Stefana Batorego znaleźć można

-
- 2 Piotr Guzowski, „Bernard Maciejowski i Mikołaj Zebrzydowski – biografie (prawie równoległe”, w: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. Jerzy Urwanowicz, Ewa Dubas-Urwanowicz, Piotr Guzowski (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003), 71–93.
  - 3 Janusz Byliński, „Mikołaj Zebrzydowski, zasłużony rotmistrz królewski – niefortunny wódz rokoszu 1606–1608”, w: *Historia testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, nuntia vetustatis. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Włodzimierzowi Kaczorowskiemu*, red. Ewa Kozerska, Marek Maciejewski, Piotr Stec (Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2015), 291–348.
  - 4 Patrycja Gąsiorowska, „Od Jana do Michała. Zarys dziejów rodu Zebrzydowskich”, w: *Mikołaj Zebrzydowski (1553–1620), palatinus et capitaneus Cracoviensis, fundator et defensor Ecclesiae. W czterechsetną rocznicę śmierci*, red. Aleksander Krzysztof Sitnik OFM (Kraków: Wydawnictwo Homini, 2021), 11–47.
  - 5 Tomasz Graff, Bartłomiej Wołyńiec, Elżbieta Elena Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski 1553–1620. Szkic biograficzny* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020). Wykształceniem bohatera książki zajęła się E.E. Wróbel, podczas gdy T. Graff opisywał meandry politycznej i wojskowej kariery Zebrzydowskiego; *vide* również Hieronim Eugeniusz Wyczawski, *Kalwaria Zebrzydowska. Historia klasztoru bernardynów i kalwaryjskich drózek* (Kalwaria Zebrzydowska: Wydawnictwo Calvarianum, 2006).

nie tylko w biografii króla autorstwa Karola Olejnika oraz Jerzego Besali⁶, ale również monograficznych ujęciach niektórych kampanii⁷, natomiast organizację wojska w tym okresie scharakteryzował Henryk Kotarski⁸. Oblężeniem Krakowa w 1587 r. zajmowali się Kazimierz Lep-szy oraz Jan Wimmer⁹, podczas gdy Bronisław Kocowski oraz Dariusz Milewski analizowali działania militarne w latach 1594–1596¹⁰, prowa-dzone na południowo-wschodnich kresach Rzeczypospolitej. Wojskową stronę rokoszu sandomierskiego w latach 1606–1607, a zwłaszcza bitwę pod Guzowem stoczoną 5 lipca 1607, charakteryzowali Jarema Maciszewski, Radomir F. Grabowski, Agnieszka Pawłowska-Kubik oraz Paweł Duda¹¹. Nie wolno także zapominać o ogólniejszym ujęciu staropolskiej

-
- 6 Karol Olejnik, *Stefan Batory 1533–1586* (Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1988); Jerzy Besala, *Stefan Batory* (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1992).
  - 7 Radosław Sikora, *Lubieszów 17 IV 1577* (Zabrze: Wydawnictwo inforteditions, 2005); Dariusz Kupisz, *Połock 1579* (Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 2003); *idem*, *Psków 1581–1582* (Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 2006); *vide* również Jan Natanson Leski, *Epoka Stefana Batorego w dziejach granicy wschodniej Rzeczypospolitej*, wyd. II (Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V, 2014); Marek Wrede, *Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2010).
  - 8 Henryk Kotarski, „Wojsko polsko-litewskie podczas wojny inflanckiej 1576–1582. Sprawy organizacyjne”, cz. I, *Studia i materiały do historii wojskowości* 16 (1970), cz. 2: 63–123; cz. II, SMHW 17 (197), cz. 1: 51–124; cz. III, SMHW 17 (1971), cz. 2: 81–151; cz. IV, SMHW 18 (1972), cz. 1: 3–92; cz. V, SMHW 18 (1972), cz. 2: 43–104; *vide* Dariusz Kupisz, “The Polish-Lithuanian military in the reign of King Stefan Bathory (1576–1586)”, w: *Warfare in Eastern Europe 1500–1800*, ed. Brian J. Davies (Leiden: Brill, 2012), 63–92.
  - 9 Kazimierz Lep-szy, *Oblężenie Krakowa przez arcyksięcia Maksymiliana (1587)*, wyd. II (Oświęcim, Wydawnictwo Napoleon V, 2015); Jan Wimmer, *Odparcie najazdu arcyksięcia Maksymiliana w 1587–8 r.* (Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1955).
  - 10 Bronisław Kocowski, *Wyprawa Tatarów na Węgry przez Polskę w 1594 r.* (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1948); Dariusz Milewski, „A campaign of the great hetman Jan Zamoyski in Moldavia (1595. Part. I. Politico-diplomatic and military preliminaries”, *Codrul Cosminului* 18 (2012), no. 2: 261–286; *idem*, „A campaign of the great hetman Jan Zamoyski in Moldavia (1595. Part. II. The battle of Țuțora and aftermath”, *Codrul Cosminului* 19 (2013), no. 1: 57–76; *vide* także Ilona Czamańska, „Czy naprawdę były to awantury? Interwencje polskie w Mołdawii w latach 1595–1616”, *Balkanica Posnaniensia* 27/2 (2021): 57–79.
  - 11 Jarema Maciszewski, *Wojna domowa w Polsce (1606–1609). Część I. Od Stężycy do Janowca* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1960); *idem*, „W przededniu bitwy guzowskiej”, w: *Z dziejów wojny i polityki. Księga pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin Prof. Dra Janusza Wolińskiego*, red. Stanisław Herbst, Tadeusz Jędruszcak, Ignacy Pawłowski, Władysław Tomkiewicz (Warszawa: Wojskowa Akademia Polityczna im. F. Dzierżyńskiego. Wydział Historyczno-Polityczny, 1964), 179–189; Radomir Fryderyk Grabowski, *Guzów 5 VII 1607* (Zabrze: Wydawnictwo inforteditions, 2005); Agnieszka Pawłowska-Kubik, *Rokosz sandomierski*

wojskowości w ostatnim ćwierćwieczu XVI wieku autorstwa Marka Plewczyńskiego¹² oraz analizie historii polsko-litewskiego prawa wojskowego – w którego tworzeniu Zebrzydowski miał niemały udział – pióra Karola Łopateckiego¹³.

Mikołaj Zebrzydowski herbu Radwan urodził się w 1553 r. i był synem Floriana Zebrzydowskiego – początkowo dworzanina i sekretarza królewskiego, a następnie kasztelana lubelskiego i hetmana nadwornego – oraz Zofii Dzikówny. Jego ojciec był jednym z najwybitniejszych dowódców koronnych czasów Zygmunta II Augusta¹⁴ i aż do swojej przedwczesnej śmierci w 1566 r. żywo interesował się wychowaniem syna, decydując się m.in. na oddanie go w 1560 r. do zakładu wychowawczego dla szlachty w Lidzbarku (później w Elblągu), finansowanego przez biskupa warmińskiego Stanisława Hozjusza. Pięć lat później zaakceptował decyzję Hozjusza o odesłaniu Mikołaja do kolegium jezuickiego w Braniewie. Przyszły wojewoda uczył się tam m.in. matematyki, astronomii, dialektyki oraz łaciny i niemieckiego. Znajomość tego ostatniego języka mógł szlifować w innym kolegium Towarzystwa Jezusowego w Ingolstadt, dokąd trafił około 1569 r.¹⁵ Wydaje się, że po śmierci ojca największy wpływ na rozwój kariery Zebrzydowskiego mieli, obok Hozjusza, stryjowie Zygmunt, wojski krakowski, oraz Jan, rotmistrz królewski, jak również daleki krewny Stanisław Przypkowski, którym przyszły wojewoda zawdzięczał studia w Bawarii oraz początki kariery na dworze królowy Anny Jagiellonki¹⁶. Dzięki temu znalazł się w otoczeniu nowego monarchy, Henryka Walezego, i zaznaczył swoją obecność w wielkiej polityce. Współ z kasztelanem

---

1606–1609. *Rzeczpospolita na politycznym rozdrożu* (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2019); Paweł Duda, „Obraz bitwy pod Guzowem w świetle relacji nuncjusza papieskiego Francesca Simonetty”, *Wiekі Stare i Nowe* 2 (7) (2010): 9–23.

- 12 Marek Plewczyński, *Wojny i wojskowość polska w XVI wieku*, t. III: *Lata 1576–1599* (Zabrze–Tarnowskie Góry: Wydawnictwo infortedititions, 2013).
- 13 Karol Łopatecki, „*Disciplina militaris*” w *wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku* (Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2012).
- 14 Jerzy Jasnowski, „Materiały do działalności wojskowej Floriana Zebrzydowskiego”, *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 9 (1937), z. 2: 267–304; Paweł Makowiec, „Działalność wojskowa hetmana Floriana Zebrzydowskiego”, w: *Materiały do historii wojskowości*, nr 2, red. Antoni Krzysztof Sobczak, Janusz Waldemar Jasiński (Pułtusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna im. A. Gieysztor w Pułtusku, 2004), 11–18.
- 15 Gąsiorowska, „Od Jana do Michała”, 20–21; Guzowski, „Bernard Maciejowski”, 75; Graff, Wołyniec, Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski*, 46–53.
- 16 Gąsiorowska, „Od Jana do Michała”, 20–21; Graff, Wołyniec, Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski*, 54.

wojnickim Janem Tęczyńskim bezskutecznie ścigał francuskiego monarchę w czasie jego ucieczki z Krakowa 19 czerwca 1574 r.¹⁷

Półtora roku później Zebrzydowski pojawił się *wśród rotmistrzów jazdy, zaciągniętych przez uczestników* zwołanego przez zwolenników Stefana Batorego zjazdu jędrzejowskiego, który odbył się w dniach 18 stycznia – 3 lutego 1576. Wedle podanych przez Henryka Kotarskiego danych chorągiew Zebrzydowskiego liczyć miała 200 koni i znajdowała się w służbie od 1 stycznia do 13 czerwca 1576 r. Można założyć, że oddział przyszłego wojewody podlegał wybranym przez zjazd hetmanom w osobach dwóch Stanisławów: Górki oraz Cikowskiego, podkomorzego krakowskiego. Niewykluczone, że podkomendni Zebrzydowskiego tworzyli trzon poczty, na czele którego Mikołaj witał przybywającego do Krakowa Batorego 23 kwietnia, a następnie wzięli udział w oblężeniu Lanckorony, zajętej przez zwolennika cesarza Maksymiliana II, Olbrachta Łaskiego, zakończonym poddaniem się zamku oraz miasta 22 maja 1576 r.¹⁸

Niewykluczone, że omówione powyżej działania Zebrzydowskiego ściągnęły nań uwagę monarchy i doprowadziły do wydania dlań 28 czerwca 1576 r. listu przypowiedniego na nadworną rotę husarską. Wedle dokumentu zaciągowego oddział winien liczyć 100 koni i podlegać komendzie świeżo upieczonemu hetmanowi nadwornemu – nominacja została wystawiona tego samego dnia co list dla Zebrzydowskiego – Jana Zborowskiego. Tego samego dnia listy wystawiono dla Andrzeja Firleja z Dąbrowicy, starosty sandomierskiego, oraz Marcina Kazanowskiego. Dokumenty dla pozostałych dziewięciu rotmistrzów – w tym samego Zborowskiego – datowane były odpowiednio 30 czerwca oraz 2–8 lipca¹⁹. Nie można wykluczyć, że trzon nowej chorągwi stanowili podkomendni Zebrzydowskiego z dotychczas istniejącego oddziału. W ten sposób Zebrzydowski stał się członkiem elitarniej formacji jazdy, jaką powoli

17 *Kronika Marcina Bielskiego*, t. III, wyd. Kazimierz Józef Turowski, Sanok 1856, 1342; Byliński, „Mikołaj Zebrzydowski”, 294; Graff, Wołyńiec, Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski*, 55.

18 Kotarski, „Wojsko polsko-litewskie”, cz. V: 101; Ewa Dubas-Urwanowicz, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewicach po śmierci Zygmunta Augusta* (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 1998): 199–209; Edward Opałiński, „Zjazd w Jędrzejowie w 1576 roku”, *Kwartalnik Historyczny* 109 (2002), nr 2: 15–40; Olejnik, *Stefan Batory*, 67–69. Na temat powitania Batorego w Krakowie *vide Suentoslai Orzelski Interregni Poloniae libros 1572–1576*, ed. Edward Kuntze, *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 22 (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 1917), 627; Jan Ryś, „Związki Mikołaja Zebrzydowskiego (1553–1620) z Krakowem”, *Studia Historyczne* 24 (1986), z. 2: 184.

19 *Początki panowania w Polsce Stefana Batorego 1575–1577 r. Listy, uniwersały, instrukcje*, wyd. Adolf Pawiński (Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1877), nr XIV, 25.

stawały się nadworne chorągwie królewskie, które pozostaną w służbie do 1582 r. i wezmą udział we wszystkich działaniach zbrojnych toczonych w tym okresie. Zdaniem Janusza Bylińskiego Zebrzydowski zawdzięczał nominację Janowi Zamoyskiemu, który właśnie rozpoczynał swoją szybką i błyskotliwą karierę u boku nowego władcy, ale nie przedstawił na poparcie tej tezy żadnych dowodów. *Argumentum ex silentio* nie należy do najmocniejszych dowodów, ale zachowana korespondencja Zamoyskiego z tego okresu nie wskazuje na jakiegokolwiek bliższe związki przyszłego hetmana koronnego z Zebrzydowskim²⁰. Równie prawdopodobna wydaje się teza, że wojskowa kariera Zebrzydowskiego zaczęła się dzięki kontaktom z dworem Anny Jagiellonki oraz przedstawicielami rodu Zborowskich, ale na to również nie ma przekonujących dowodów.

Przy założeniu, że przyszły wojewoda krakowski osobiście dowodził rotą, można przyjąć, że prawdziwy chrzest bojowy miał miejsce w czasie bitwy nad Jeziorem Lubieszowskim, stoczonej 17 kwietnia 1577 r. przez oddziały nadworne Batorego z hetmanem nadwornym Janem Zborowskim na czele z armią gdańską pod dowództwem Johanna Winkelbrucha von Kölln. Pewne zdziwienie budzi jednak fakt, że w sporządzonym po zwycięskim dla oddziałów królewskich starciu zestawieniu strat chorągwi batoriańskich nie pojawiła się rota Zebrzydowskiego²¹. Trudno jednoznacznie orzec, czy autor rejestru pomylił się, nie uwzględniając podkomendnych przyszłego wojewody, choć ujął w spisie wszystkie inne formacje, czy może raczej oddział Zebrzydowskiego stał w odwodzie i nie brał udziału w walce. To ostatnie wyjaśnienie budzi jednak inną wątpliwość: siły gdańskie miały znaczną przewagę liczebną i nie wydaje się, aby Zborowski mógł sobie pozwolić na rezygnację z użycia całej roty husarskiej.

Chorągwie nadworne – zapewne wespół z rotą Zebrzydowskiego – wzięły także udział w letnim oblężeniu Gdańska (13 czerwca – 6 września 1577 r.)²². Niewiele wiadomo o działaniach chorągwi w 1578 r., ale

---

20 Byliński, „Mikołaj Zebrzydowski”, 291; *Archiwum Jana Zamoyskiego kanclerza i hetmana wielkiego koronnego*, t. I: 1553–1579, wyd. Wacław Sobieski (Warszawa, 1904), *passim*.

21 *Stefan Batory pod Gdańskiem w 1576–77 r. Listy, uniwersały, instrukcje*, wyd. A. Pawiński (Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1877), nr XI, 20; *Annotatur numerus militum, qui ad lacus Lubisoviensem die XVII Aprilis a. 1577 pugnauerunt: milites Polonorum, b) milites Gedanensium. Rejestr ludzi wszystkich natenczas pod hetmaństwem mem będących, ku bitwie, która się dzieła u Lubiszowskiego jeziora die XVII aprilis anno Domini 1577; ibidem*, nr XII, 22–30; *Enumerantur milites Polonorum occisi vel vulnerati, captivique Gedanenses*. Przebieg starcia oraz straty strony batoriańskiej omówił Sikora, *Lubieszów*, *passim*.

22 Besala, *Stefan Batory*, 195–199; Olejnik, *Stefan Batory*, 89–93.

niewykluczone, że mogła być częścią sił nadwornych, które Batory wysłał pod wodzą Marcina Kazanowskiego przeciwko Tatarom w lutym 1578 r. Możliwe również, że w grudniu 1578 r. ruszyła wraz z pozostałą częścią jazdy nadwornej z Bielska Podlaskiego na Podole w związku z oczekiwanym pojawieniem się w tych stronach ordyńców. Nie ma natomiast wątpliwości, że licząca 100 koni rota husarska Zebrzydowskiego wzięła udział w wyprawie połockiej latem 1579 r. Rotmistrz niezbyt się chyba w walce wyróżnił, bowiem w źródłach narracyjnych oraz opracowaniach brak wzmianek na temat jego wojennych przewag w czasie oblężenia Połocka. Po zakończeniu kampanii chorągiew została rozłożona na leża zimowe w okolicach Hołowczyna, a później w Witebsku. Liczyła wówczas 150 koni i wchodziła w skład pułku jazdy Zygmunta Rożna²³. Pod koniec 1579 r. Zebrzydowski próbował zająć znajdujący się w rękach moskiewskich Uświat, korzystając ze wsparcia Kozaków, którzy służyli mu także za przewodników. Pozostawił zatem nieco jazdy w Witebsku, a sam wraz z resztą wojska ruszył bocznymi drogami pod zamek moskiewski. Kiedy dotarł na miejsce, okazało się, że załoga nie dała się zaskoczyć. Moskwićni spalili miasto i zamknęli się w zamku, zmuszając rotmistrza i jego podkomendnych do odwrotu²⁴.

Źródła narracyjne milczą na temat udziału Zebrzydowskiego w wyprawie pod Wielkie Łuki w 1580 r., choć nie ulega kwestii, że jego chorągiew husarska – licząca 150 koni – znajdowała się wówczas w oblegającym zamek pułku Zygmunta Rożna²⁵. Znacznie bardziej widoczny był podówczas podczaszy koronny Andrzej Zebrzydowski, który służył na czele stukonnej rotty husarskiej w pułku kanclerza wielkiego koronnego Jana Zamoyskiego²⁶. Można jednak zasadnie postawić pytanie, czy Mikołaj znajdował się wśród rotmistrzów, którzy 10 września odmówili zgody na udział w odbudowie Wielkich Łuk. Twierdzili oni, że nie

---

23 Kotarski, „Wojsko polsko-litewskie”, cz. II: 60–61, 73, 87, 114; szerzej na temat kampanii 1579 r. Kupisz, *Połock, passim*.

24 Reinhold Heidenstein, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594 ksiąg XII*, tłum. Michał Gliszczyński, oprac. Janusz Byliński, Włodzimierz Kaczorowski (Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2015), 328; *idem*, *Pamiętniki wojny moskiewskiej w 6 księgach*, tłum. Jan Czubek, oprac. Janusz Byliński, Włodzimierz Kaczorowski (Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2017), 83; *Kronika Marcina Bielskiego*, t. III, 1460.

25 Kotarski, „Wojsko polsko-litewskie”, cz. III: 142.

26 *Sprawy wojenne króla Stefana Batorego. Dyjaryjusze, relacje, listy i akta z lat 1576–1586*, wyd. Ignacy Polkowski (Kraków: Akademia Umiejętności, 1887), nr CXXIX, 203; *Dyaryusz oblężenia i zdobycia Wielicza, Wielkich Łuk i Zawołocia od dnia 1 sierpnia do 25 listopada 1580 r. pisany przez Łukasza Działyńskiego starostę Kowalskiego i Brodnickiego*, 225–227, 233–235, 239.

dysponują odpowiednimi do tego ludźmi, bowiem towarzysze chorągiewni nie potrafią budować, a służba jest zajęta zdobywaniem żywności i pilnowaniem koni. Niewykluczone, że uczestniczył również w naradzie 14 września, w czasie której król zarzucił rotmistrzom tolerowanie upadku dyscypliny wśród podkomendnych²⁷.

Inaczej przedstawia się sprawa wojennych przewag przyszłego wodza rokoszu w 1581 r. Henryk Kotarski stwierdził, że Zebrzydowski wziął udział w wyprawie pod Psków na czele chorągwi husarskiej liczącej 150 koni²⁸. Zgodnie z relacją księdza Jana Piotrowskiego w trakcie przygotowań do nowej kampanii do króla dotarła wiadomość o zagrożeniu Orszy przez przygotowujące się do wypadu wojska moskiewskie. 10 lipca Batory wysłał na pomoc miastu sześć chorągwi jazdy nadwornej, w tym rotę Zebrzydowskiego, oddając je pod komendę kasztelana trockiego i hetmana polnego litewskiego Krzysztofa Radziwiłła. 27 lipca Zebrzydowski zjawił się w obozie królewskim pod Zawołoczem, tym razem w charakterze posłańca od Radziwiłła, który donosił monarsze o odwrocie wojsk moskiewskich spod Witebska oraz Mohylewa pod Dorohobuż oraz prosił o nowe rozkazy. Po zasięgnięciu opinii rady wojennej król odesłał Zebrzydowskiego do Radziwiłła z poleceniem przeprowadzenia zagonu pod Chołm, gdzie hetman polny winien czekać na dalsze rozkazy monarchy. Zdaniem Piotrowskiego Zebrzydowski oraz jego chorągiew wzięli następnie udział w zagonie kawaleryjskim Radziwiłła, który 5 sierpnia wyruszył z Witebska, aby po 78 dniach i przebyciu ponad 1400 kilometrów zameldować się 22 października w obozie pod Pskowem. Sukces zagonu, który zagroził samemu carowi rezydującemu w Staricy, przysporzył jego dowódcy miano „Pioruna”, podczas gdy jego podkomendnych nazwano w obozie pskowskim „Persjanami”²⁹. O udziale chorągwi Zebrzydowskiego w tym przedsięwzięciu pisał jego uczestnik, rotmistrz Jan Orzelski³⁰.

---

27 *Ibidem*, 237–239.

28 Kotarski, „Wojsko polsko-litewskie”, cz. IV: 14, 18–19.

29 *Дневник последнего похода Стефана Батория на Россию (осада Пскова) и дипломатическая переписка того времени, относящаяся главным образом к заключению Запольского мира (1581-1582 г.)*, изд. Михаил Осипович (Иосифович) Коялович (Санктпетербург: Типография Императорской Академии наук, 1867), 23, 39–40, 42, 122, 151; ks. Jan Piotrowski, *Dziennik wyprawy Stefana Batorego pod Psków*, wyd. Aleksander Czuczynski (Kraków: Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej, 1894), 16, 38, 41–42, 142; opis wyprawy K. Radziwiłła na podstawie Kupisz, *Psków*, 65–69.

30 *Roczniki domu Orzelskich przez Jana Orzelskiego, kasztelana rogozińskiego, starostę kosteńskiego, spisane Roku Pańskiego 1611*, tłum. Stanisław Budziński, oprac. Włodzimierz Kaczorowski (Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2018), 38–40.

Na podstawie obu przekazów biografowie Zebrzydowskiego zgodnie umieszczają go w gronie „Persjan”³¹. Sprawa budzi jednak pewne wątpliwości, ponieważ w prowadzonej w kancelarii koronnej księdze wpisów Metryki Koronnej obejmującej okres oblężenia Pskowa znalazły się dwa dokumenty, w których wymieniono Zebrzydowskiego – podobnie jak pozostałych rotmistrzów, których chorągwie wzięły udział w rajdzie „Pioruna” – w charakterze świadka. Mam tu na myśli dokonane 9 września 1581 r. akty nobilitacji Gaspara Gniewiewskiego oraz Macieja Jurgiewicza³². Rysuje się zatem możliwość, że Zebrzydowski przebywał u boku króla w obozie pod Pskowem, podczas gdy jego oddział – prawdopodobnie dowodzony przez porucznika – pustoszył Państwo Moskiewskie, choć nie można także wykluczyć, że wpisano go do Metryki pod jego nieobecność w celu większego uprawomocnienia dokonanej przez króla nobilitacji.

Udział Zebrzydowskiego w działaniach wojennych po 22 października jest dobrze udokumentowany. 7 listopada, w czasie narady senatorów oraz rotmistrzów, deklarował, że zatrzyma towarzyszy ze swej roty na własny koszt, podobne deklaracje złożyli wówczas Stanisław Przyjemski, starosta koniński, Seweryn Boner, starosta rabsztyński, oraz Krzysztof Niszczycycki. 29 listopada Mikołaj Zebrzydowski został wysłany wraz z rotą na rokowania do Jamu Zapolskiego w charakterze eskorty dla posłów polsko-litewskich. Rotmistrz powinien zadbać o bezpieczeństwo i porządek w orszaku poselskim. Wraz z Zebrzydowskim wysłano chorągwie Marcina Kazanowskiego, Spytka Jordana oraz Jana Orzelskiego. Niedługo później doszło do starcia pod Porchowem, kiedy udające się na miejsce rozmów oddziały pod przewodem Kazanowskiego zaatakowały moskiewską załogę, zmuszając ją do szukania schronienia w zamku. W toku negocjacji Zebrzydowski zyskał uznanie papieskiego mediatora, Antonia Possevina, który rekomendował zasługi rotmistrza królowi oraz Zamoyskiemu. Nawiązał także bliższy kontakt z kanclerzem i hetmanem koronnym, pozostawionym przez Batorego w obozie pod Pskowem, skąd nadzorował poczynania żołnierzy oraz dyplomatów. O charakterze tych

---

31 Byliński, „Mikołaj Zebrzydowski”, 295; Gąsiorowska, „Od Jana do Michała”, 22; Graff, Wołyńiec, Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski*, 57–58; Kotarski, „Wojsko polsko-litewskie”, cz. IV: 14, 18–19, 77; Guzowski, „Bernard Maciejowski”, 77–78 nie wspomina o udziale Zebrzydowskiego w rajdzie Radziwiłła, niemniej pisze o tym, że rotmistrz służył w toku tej kampanii pod dowództwem „Pioruna”, a później Zamoyskiego.

32 Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Metryka Koronna, księga wpisów 123, k. 876 (nazwisko Zebrzydowskiego pojawia się na k. 879 v.), k. 880 (k. 884). Pierwszy z ww. dokumentów opublikował w całości Adolf Pawiński, *akta Metryki Koronnej co ważniejsze z czasów Stefana Batorego 1576–1586*, wyd. Adolf Pawiński (Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1882), nr CXV, 202.

związków świadczy fakt, że to właśnie Zebrzydowskiego oraz Stanisława Żółkiewskiego wysłał Zamoyski do moskiewskiego dowódcy załogi Dorpatu, chcąc go zmusić do niezwłocznego wydania miasta i zamku stronie polsko-litewskiej, zgodnie z postanowieniami rozejmu w Jamie Zapolskim³³.

Źródła dotyczące wyprawy pskowskiej pozwalają na zbadanie problemu opłacalności służby wojskowej dla Zebrzydowskiego. Z całą pewnością nie mógł być zadowolony z terminowości w wypłacie żołdu – z rozliczenia przedstawionego na sejmie 1585 r. wynika, że otrzymywał pieniądze przez dłuższy czas po zakończeniu obrad parlamentu w 1582 r. tak w postaci bezpośrednich wypłat ze skarbu koronnego, jak asygnat do poborców podatkowych oraz pieniędzy przekazanych prosto w ręce jego podkomendnych. W każdym razie w 1585 r. cała należność względem przyszłego wojewody krakowskiego została spłacona³⁴. Warto przypomnieć, że obozie pskowskim rotmistrz wykladał prywatne pieniądze, aby zatrzymać żołnierzy w służbie. Należy zatem przyjąć, że żołd nie był najważniejszym źródłem profitów z tytułu służby publicznej, na który liczył Zebrzydowski. Wolno przypuszczać, że rekompensatą za obozowe trudy miała być łaska królewska, która do 1581 r. na pstrym koniu jeździła. Biografowie przyszłego rokoszanina odnotowali w tym czasie zaledwie jedno nadanie w postaci starostwa (tenuty) tłumackiej, którym obdarzono go w 1580 r. Zbliżenie do Zamoyskiego rychło przyniosło namacalne korzyści. Co prawda nadanie starostwa tczewskiego w listopadzie 1581 r. zostało zablokowane przez zazdrośnie strzegących przywilejów swej prowincji Prusaków, ale pół roku później, w kwietniu, otrzymał starostwo grodowe stężyckie³⁵.

---

33 Коялович, *Дневник последнего похода*, 147, 162, 168; Piotrowski, *Dziennik*, 177, 190, 197–198; Antonio Possevino, *Moscovia*, tłum. Albert Warkotsch (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1988), 182; A. Possevino do Stefana Batorego, Kiwerowa Horka 6 stycznia 1582, 248–249; J. Zamoyski do A. Possevino, obóz pod Pskowem 23 stycznia 1582. Warto w tym miejscu odnotować, że Possevino określał Zebrzydowskiego jako „wysoko urodzonego, prawego i dzielnego Polaka”, choć posłowie moskiewscy skarżyli się nań, że bezprawnie łapie i przetrzymuje wysłanych do nich gońców carskich (*ibidem*, 200); Heidenstein, *Dzieje Polski*, 422; *Kronika Marcina Bielskiego*, t. III, 1504. Na temat związków z Zamoyskim *vide* Byliński, „Mikołaj Zebrzydowski”, 295; Gąsiorowska, „Od Jana do Michała”, 22; Graff, Wołyniec, Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski*, 57; Guzowski, „Bernard Maciejowski”, 77–78.

34 AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, dz. II, rkps 32a, k. 14.

35 Gąsiorowska, „Od Jana do Michała”, 22; Graff, Wołyniec, Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski*, 58–59; Guzowski, „Bernard Maciejowski”, 77–78.

Można przypuszczać, że ta sama wybujała ambicja, która kazała mu bezskutecznie starać się o rękę bliżej nieokreślonej Radziwiłłówny³⁶, skłoniła go do zacieśnienia więzów z Zamoyskim. Jednym z elementów tej relacji było przyjęcie przez Zebrzydowskiego obowiązku utrzymania roty w oddziałach, które Zamoyski miał poprowadzić na Podole po zakończeniu wojny moskiewskiej. 26 marca 1582 r. w Rydze Batory wystawił dlań list przypowiedni na liczącą 100 koni chorągiew husarską. Można przypuszczać, że nasz bohater uczestniczył w naradzie z Zamoyskim 27 czerwca 1582 r. w Bielsku Podlaskim, po czym ruszył w lipcu wraz z rotą na południe³⁷.

Znane mi rozliczenia skarbowe pozwalają na stwierdzenie, że stukonna rota husarska Zebrzydowskiego znajdowała się w służbie na Podolu od 6 lipca 1582 do 6 października 1585, przy czym w ostatnim kwartale liczebność chorągwi spadła do 50 koni. Pobieźna analiza aktywności publicznej rotmistrza pokazuje jednak, że on sam stawał się w pewnym stopniu tytularnym dowódcą, rzeczywista komenda należała zaś do porucznika, którym w 1583 r. był Jan Tymiński. Zebrzydowski nie pofatygował się nawet do Lwowa w lipcu 1583 oraz 1584 r. po odbiór pieniędzy dla wojska³⁸, natomiast w omawianym okresie posłował na sejm 1582 r. (4 października – 25 listopada) z ramienia sejmiku lubelskiego, brał udział w uroczystościach weselnych Jana Zamoyskiego i Gryzeldy Batorówny w Krakowie w czerwcu 1583 r., w tym samym roku poślubił Dorotę z Herburtów, a następnie uczestniczył w obradach sejmiku przedsejmowego w Proszowicach w listopadzie 1584 r.³⁹

Analogicznie jak w przypadku wyprawy pskowskiej, żołd nie mógł być głównym bodźcem do podjęcia się służby wojskowej. Zebrzydowski musiał dokładać do interesu z własnej kieszeni – należy pamiętać, że pieniądze docierały do żołnierzy z opóźnieniem. Tytułem przykładu: 3200 zł należne z tytułu żołdu za okres od 6 stycznia do 6 lipca 1583 r. zostały wypłacone dopiero w lipcu następnego roku⁴⁰. Wydaje się zatem,

36 Byliński, „Mikołaj Zebrzydowski”, 296.

37 *Sprawy wojenne króla Stefana Batorego*, 353; *Rotmistrze jezdni, którym służbę nową przypowiedział Król JMś w Rydze die 26 Martii Anno Domini 1582*; Kotarski, „Wojsko polsko-litewskie”, cz. IV: 75–76.

38 AGAD, ASK II, rkps 32a, k. 287, 289 v., 300 v., 317; AGAD, ASK V, nr 6, k. 230, 300; AGAD, ASW, dz. 86, nr 35, część III, k. 211, 214–214v.

39 *Posłowie ziemscy koronni 1493–1600*, red. Irena Kaniewska (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2013), 279; Ryś, „Związek Mikołaja Zebrzydowskiego”: 184–185; Graff, Wołyniec, Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski*, 58–59.

40 AGAD, ASK V, nr 6, k. 300. Gwoli sprawiedliwości trzeba dodać, że równocześnie otrzymał 1600 zł tytułem żołdu za służbę przypadającą od 6 kwietnia do 6 lipca 1584.

że także i tym razem Zebrzydowski oczekiwał rekompensaty w postaci nadań królewskich. Z całą pewnością się nie rozczarował, bowiem na początku 1586 r. był już starostą generalnym krakowskim (na mocy cesji dokonanej 24 września 1585 r. przez Jana Zamoyskiego), tłumackim, ryckim (tenuta wydzielona ze starostwa stężyckiego 23 listopada 1585 r.) oraz bolesławskim (cesja praw dokonana 10 września 1582 r. przez Bernarda Maciejowskiego)⁴¹.

Nie udało mi się ustalić, czy Zebrzydowski kontynuował karierę wojskową w 1586 r. Z całą pewnością nie należał do grona oficerów, którzy na podstawie lutowo-marcowej uchwały konwokacji warszawskiej w 1587 r. zaciągali oddziały przeznaczone do obrony Rusi oraz Podola⁴². Marek Plewczyński nie znalazł śladów obecności chorągwi Zebrzydowskiego pod Byczyną 24 stycznia 1588 r.⁴³ Podstawowym zadaniem Zebrzydowskiego była obrona Krakowa przed zakusami ze strony przeciwników jego patrona, Jana Zamoyskiego, i z tego obowiązku wywiązał się znakomicie. Działalność przyszłego wojewody krakowskiego w czasie burzliwego bezkrólewia została wyczerpująco przedstawiona w literaturze przedmiotu⁴⁴. Możemy zatem skupić się na jej kosztach w kontekście utrzymania załogi zamku krakowskiego, dla której nawet ustanowił osobne artykuły wojskowe, które poddał analizie Karol Łopatecki⁴⁵. Starosta zgromadził w Krakowie całkiem spore siły, liczące 200 koni oraz 400 piechoty (od 1 września 500). Zaciągnął również 12 puszkarzy. Na pokrycie kosztów utrzymania tych żołnierzy, w tym również barwę, wydał 37 006 zł, przy czym część z tej sumy musiał pożyczyć, a odsetki wyniosły niebagatelną kwotę 700 zł. Choć daleko jeszcze do 140 000 zł, których zwrotu na rzecz Zebrzydowskiego domagał się na sejmie 1589 r. Zamoyski, to i tak kwota robi wrażenie. Dla Zebrzydowskiego musiał to być znaczący wydatek,

41 Krzysztof Chłapowski, *Starostowie niegradowi w Koronie 1565–1795 (Materiały źródłowe)* (Warszawa–Bellerive-sur-Allier: Wydawnictwo DiG, 2017), 135, 331; Ryś, „Związki Mikołaja Zebrzydowskiego”: 185; *Urzędnicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Krzysztof Chłapowski, Alina Falniowska-Gradowska, red. Antoni Gąsiorowski (Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1993), nr 1135, 143. Warto zauważyć, że autorzy spisu wskazali, iż Zebrzydowski zrezygnował ze starostwa stężyckiego dopiero 12 kwietnia 1588 r., a wystawiona 20 sierpnia nominacja na ten urząd dla Jana Leśniowskiego pozostała niezrealizowana.

42 Maciej Adam Pieńkowski, „«To jest firmamentum potestatis regia». Wojsko kwarciane w latach 1587–1588”, *Przegląd Historyczno-Wojskowy* (2021), nr 3: 21, 23–24.

43 Marek Plewczyński, „Bitwa pod Byczyną 24.01.1588 r.”, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 17 (1971), cz. 1: 125–170; Plewczyński, *Wojny i wojskowość*, t. III, 222–258; *vide* również pracę R. Dzieszyńskiego, *Byczyna 1588* (Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 2017).

44 *Vide* Graff, Wołyniec, Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski*, 61–65.

45 Łopatecki, „*Disciplina militaris*”, 344–354.

tym bardziej że spłata należności ciągnęła się jeszcze po sejmie 1589 r., a do tego Zebrzydowski nadal ponosił wydatki na utrzymanie załogi Krakowa – liczącej w 1589 r. 500 koni oraz 300 stawek żołdu piechoty⁴⁶ – oraz utrzymanie chorągwi powiatowej, zebranej jesienią 1589 r. w związku z zagrożeniem tatarskim.

Zgodnie z popisem z tego roku chorągiew husarska Zebrzydowskiego, zaciągnięta na podstawie uchwały sejmiku w Proszowicach, liczyła co najmniej 199 koni (w przypadku jednego pocztu nie podano liczby koni). Obok pocztu rotmistrzowskiego, liczącego aż 40 koni, w chorągwi znajdowały się dwunastokonny poczet niejakiego Witorowskiego, 11 koni porucznika Onaza (Snaza?), 8 koni Przerębskiego oraz 10 pocztów sześciokonnych, 2 pięciokonne, 7 czterokonnych, jak również po 6 trzykonnych oraz dwukonnych⁴⁷. Nie jest jasne, jak liczny był oddział 18 września 1590 r., tj. w czasie przystępowania do konfederacji wojskowej zawiązanej tego dnia w Glinianach, ale wiadomo, że dwa dni później kancelaria królewska wydała dlań list przypowiedni na 100 koni, tyle że tym razem służba trwała do 1 lutego 1591 r. Żołnierze otrzymali całość należności dopiero w styczniu 1592 r.⁴⁸

Można zatem przyjąć, że zgoda na przejęcie starostwa lanckorońskiego (1588) oraz awans na województwo lubelskie (1589) stanowiły nagrodę, którą Zamoyski uzyskał dla wielce dlań zasłużonego oficera⁴⁹. Nieco inaczej skłonny byłbym oceniać nominację na urząd hetmana nadwornego. Zebrzydowski otrzymał 7 listopada 1588 r. w Lublinie dożywotnio dowództwo nad wszystkimi oddziałami nadwornymi, tak jezdnymi, jak i pieszymi, a zatem jedynymi siłami zaciężnymi, niepodlegającymi dotąd kontroli hetmana koronnego. Zamoyski musiał zatem bardzo ufać starości krakowskiemu, a zarazem cenić sobie jego umiejętności wojskowe

---

46 AGAD, ASK II, rkps 33, k. 10a-12a (161-162), 17a (156 v.); AGAD, ASW dz. 86, nr 29, część III, k. 3-5; na temat żądań Zamoyskiego *vide* Graff, Wołyniec, Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski*, 65.

47 AGAD, ASW, dz. 82, nr 6, k. 31.

48 AGAD, ASW, dz. 86, nr 30, część VIII, k. 9 v.; *ibidem*, nr 32, część XIV, k. 1-2; polityczny charakter konfederacji gliniańskiej podkreślali Marek Ciara, „Konfederacje wojskowe w Polsce w latach 1590–1610”, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 31 (1988): 63–66 oraz Przemysław Gawron, „Hetman i kanclerz wielki koronny Jan Zamoyski wobec sporu o uprawnienia buławy w dobie zjazdu kolskiego w roku 1590”, w: *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI–XVIII wieku*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Jerzy Urwanowicz (Kraków: Wydawnictwo Avalon, 2012), 637–669.

49 Byliński, „Mikołaj Zebrzydowski”, 302; Graff, Wołyniec, Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski*, 66.

niżej niż jego szwagra, Stanisława Żółkiewskiego, dla którego wystarał się w tym samym czasie o urząd hetmana pełnego⁵⁰.

Najwięcej pracy czekało nowego hetmana nadwornego w latach 1594–1595. W październiku 1594 r. król wysłał Zebrzydowskiego na czele wojsk nadwornych na pomoc Zamoyskiemu, który zbierał wojsko, aby przeciwstawić się spodziewanemu przemarszowi wracających z Węgier wojsk tatarskich pod wodzą chana Gazi II Gireja przez Koronę. Zdaniem Bronisława Kocowskiego wojewoda lubelski dysponował wówczas ponad tysiącem ludzi, z czego 500 stanowiła piechota nadworna. Założył wówczas obóz pomiędzy Krakowem a Łastówką – gdzie stacjonował Zamoyski – prawdopodobnie w okolicach Dukli. Tym razem Zebrzydowski nie miał okazji do walki, ponieważ Tatarzy ominęli Rzeczpospolitą⁵¹.

Rok później Zygmunt III ponownie wysłał hetmana nadwornego na pomoc Zamoyskiemu, który strzegł granicy podolskiej i planował wyprawę do Mołdawii w celu osadzenia na tronie hospodarskim przychylnego Rzeczypospolitej – a zwłaszcza hetmanowi wielkiemu – Jeremiego Mohyły. Zebrzydowski solidnie przygotował się do tego zadania, zbierając w obozie – wedle danych skarbowych – 1150 koni jazdy oraz 400 piechoty nadwornej. Jego własna chorągiew liczyła 100 koni i znajdowała się w służbie w okresie pomiędzy 14 sierpnia 1595 a 14 maja roku następnego. Hetman nadworny nie zapomniał o potrzebach religijnych swoich podkomendnych, zabierając na wyprawę dwóch jezuitów z krakowskiego domu zakonnego świętej Barbary: Kaspra Gentkowskiego oraz Jana Brzozowskiego *pro spirituali militum auxilio*. Oddziały Zebrzydowskiego nie weszły jednak do Mołdawii, zajmując w październiku pozycje pod Podhajcami, gdzie przeprowadzono popis podległych mu jednostek. Nieco wcześniej, przygotowując się do kampanii, wydał dla swego wojska artykuły wojenne, omówione przez Karola Łopateckiego⁵².

50 AGAD, MK, księga wpisów nr 133, k. 256 v., polityczny kontekst nominacji Zebrzydowskiego oraz Żółkiewskiego omówił Maciej Adam Pieńkowski, *Trudna droga do władzy w Rzeczypospolitej. Sejm koronacyjny Zygmunta III 1587/1588 i sejm pacyfikacyjny 1589 roku* (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2021), 336–337.

51 Kocowski, *Wyprawa Tatarów*, 60, 67.

52 AGAD, ASK II, rkps 34, k. 65–77; *Dziennik domu zakonnego Tow. Jezusowego u św. Barbary w Krakowie lat dwadzieścia 1579–1599 (włącznie)*, wyd. Józef Szujski, Stanisław Załęcki SJ, *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 7 (Kraków: Akademia Umiejętności, 1881), 205; Heidenstein, *Dzieje Polski*, 628; *Joachima Bielskiego dalszy ciąg Kroniki Polskiej zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.*, wyd. Franciszek Maksymilian Sobieszczański (Warszawa: nakładem i drukiem Samuela Orgelbranda księgarza i typografa, 1851), 250–251; Łopatecki, „*Disciplina militaris*”, 210–215; *Polskie ustawy i artykuły wojskowe od XV do XVIII wieku*, wyd. Stanisław Kutrzeba (Warszawa: Polska Akademia Umiejętności, 1937), nr 46, 351.

W biografiach Zebrzydowskiego pojawia się pogląd, jakoby wojewoda lubelski miał wziąć udział w stoczonyj 12 grudnia 1595 r. bitwie pod Suczawą, w której chorągwie polskie, posiłkujące Mohyłę, pokonały wojska mołdawsko-siedmiogrodzkie Stefana Răzvana, a hetman nadworny miał zostać ranny w głowę i rękę⁵³. Trudno się jednak zgodzić z tą tezą, ponieważ opisujący starcie Joachim Bielski wprost wymienił rotmistrza Jana Zebrzydowskiego – zresztą protegowanego wojewody lubelskiego – uczestnika wyprawy cecorskiej, który rok później dzielnie walczył pod komendą Stanisława Żółkiewskiego z Kozakami Seweryna Nalewajki oraz Hrehorego Łobody. Należy również zauważyć, że w sporządzonym przez Bielskiego zestawieniu chorągwi polskich, walczących pod rozkazami pisarza polnego koronnego oraz starosty kamienieckiego Jana Potockiego, nie ma ani jednej chorągwi zaciągniętej na wyprawę Mikołaja Zebrzydowskiego. Trudno też sobie wyobrazić, aby wysokiej rangi urzędnik, wojewoda i hetman nadworny, występował w czasie starcia jako podkomendny zastępującego Potockiego rotmistrza Stanisława Chańskiego⁵⁴.

Wyprawa 1595 r. była ostatnim tego rodzaju przedsięwzięciem w służbie publicznej w karierze Zebrzydowskiego. Spotkała go za to nagroda w postaci laski marszałkowskiej oraz starostwa śniatyńskiego⁵⁵. Nie wziął udziału w wyprawie przeciwko Michałowi Walecznemu w 1600 r.⁵⁶ ani ekspedycji inflanckiej w roku następnym, zgodnie z ustaleniami poczynionymi z hetmanem stojąc na straży zamku krakowskiego. Podobną rolę odegrał także w czasie oblężenia Smoleńska w latach 1609–1611, kiedy wydał na obronę Krakowa 23 658 zł i 24 gr⁵⁷. Z kronikarskiego obowiązku należy jeszcze odnotować sprawowanie urzędu hetmana w czasie rokosz w latach 1606–1608, ale ten rodzaj aktywności nie miał już wiele

---

53 Byliński, „Mikołaj Zebrzydowski”, 148; Gąsiorowska, „Od Jana do Michała”, 26–27; Graff, Wołyńiec, Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski*, 69; Guzowski, „Bernard Maciejowski”, 83–84.

54 *Joachima Bielskiego dalszy ciąg Kroniki Polskiej*, 256–259; J. Zebrzydowski do J. Zamoy-skiego, Warszawa 25 V 1596; AGAD, Archiwum Zamoyskich, rkps 708, 55.

55 Starostwo śniatyńskie zostało nadane 2 maja 1596 r., Chłapowski, *Starostowie*, 236; urząd marszałka 9 marca t. r., *Urzednicy centralni oraz nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Krzysztof Chłapowski et al., red. Antoni Gąsiorowski (Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1992), nr 411, 80; Graff, Wołyńiec, Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski*, 67.

56 Dariusz Skorupa, „Bitwa pod Bukowem 20 października 1600 r.”, w: *Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Jaremie Maciszewskiemu pod redakcją Mirosława Nagielskiego* (Warszawa: Wydawnictwo DIG, 2002), 17–43.

57 Heidenstein, *Kronika polska*, 741; Graff, Wołyńiec, Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski*, 110.

wspólnego z karierą wojskową w służbie króla i Rzeczypospolitej, został zresztą dokładnie omówiony w literaturze przedmiotu⁵⁸.

Mikołaj Zebrzydowski nie należał do najwybitniejszych rotmistrzów epoki Stefana Batorego oraz Zygmunta III, jego imię rzadko pojawia się na kartach diariuszy i listów opisujących zmagania wojenne. Niemniej służba wojskowa odegrała znaczącą rolę w jego karierze. Zdobyte w toku wypraw wojennych zaufanie „króla niemalowanego”, a zwłaszcza jego najbliższego współpracownika kanclerza oraz hetmana koronnego Jana Zamoyskiego, zaprocentowało nadaniami urzędów oraz dóbr królewskich i pozwoliło Zebrzydowskiemu wspiąć się na szczyt hierarchii senatorskiej oraz położyć podwaliny pod potęgę rodziny. Ciekawe, że formy aktywności wojskowej Zebrzydowskiego zmieniają się wraz z rytmem jego awansów. Rotmistrz jazdy nadwornej w latach 1576–1582, a następnie wojska kwarcianego zostaje wraz z uzyskaniem starostwa krakowskiego strażnikiem stolicy państwa, po czym jako wojewoda lubelski i hetman nadworny dowodzi znaczącymi – w owych czasach – oddziałami wojskowymi. Wydatki poczynione w związku z działaniami wojennymi zwracają się jednak nie tyle dzięki dochodom z żołdu, ile dzięki łasce królewskiej i zaufaniu Zamoyskiego.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Archiwum Skarbu Koronnego

dz. II, rkps 32a, 33, 34.

dz. V, rkps 6.

Archiwum Skarbowo-Wojskowe

dz. 82, rkps 6.

dz. 86, rkps 29, 30, 35.

Archiwum Zamoyskich

rkps 708.

Metryka Koronna

Księgi wpisów, rkps 123, 133.

Źródła drukowane

Akta Metryki Koronnej co ważniejsze z czasów Stefana Batorego 1576–1586, wyd.

Adolf Pawiński (Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1882).

---

58 *Vide* literaturę przywołaną w przypisie 10.

- Archiwum Jana Zamoyskiego kanclerza i hetmana wielkiego koronnego*, t. I: 1553–1579, wyd. Waław Sobieski (Warszawa: Druk Piotra Laskauera i S-ki, 1904).
- Dziennik domu zakonnego Tow. Jezusowego u św. Barbary w Krakowie lat dwadzieścia 1579–1599 (włącznie)*, wyd. Józef Szujski, Stanisław Załęcki SJ, *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 7 (Kraków: Akademia Umiejętności, 1881).
- Heidenstein Reinhold, *Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594 ksiąg XII*, tłum. Michał Gliszczyński, oprac. Janusz Byliński, Władysław Kaczorowski (Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2015).
- Heidenstein Reinhold, *Pamiętniki wojny moskiewskiej w 6 księgach*, tłum. Jan Czubek, oprac. Janusz Byliński, Włodzimierz Kaczorowski (Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2017).
- Joachima Bielskiego dalszy ciąg Kroniki Polskiej zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.*, wyd. Franciszek Maksymilian Sobieszczański (Warszawa: nakładem i drukiem Samuela Orgelbranda księgarza i typografa, 1851).
- Kronika Marcina Bielskiego*, t. III, wyd. Kazimierz Józef Turowski (Sanok: nakł. i druk Karola Pollaka, 1856).
- Piotrowski Jan, *Dziennik wyprawy Stefana Batorego pod Psków*, wyd. Aleksander Czuczynski (Kraków: Księgarnia Spółki Wydawniczej Polskiej, 1894).
- Początki panowania w Polsce Stefana Batorego 1575–1577 r. Listy, uniwersały, instrukcje*, wyd. Adolf Pawiński (Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1877).
- Polskie ustawy i artykuły wojskowe od XV do XVIII wieku*, wyd. Stanisław Kutrzeba (Warszawa: Polska Akademia Umiejętności, 1937).
- Possevino Antonio, *Moscovia*, tłum. Albert Warkotsch (Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX, 1988).
- Roczniki domu Orzelskich przez Jana Orzelskiego, kasztelana rogozińskiego, starostę kosteńskiego, spisane Roku Pańskiego 1611*, tłum. Stanisław Budziński, oprac. Włodzimierz Kaczorowski (Opole: Wydawnictwo i Drukarnia Świętego Krzyża, 2018).
- Sprawy wojenne króla Stefana Batorego. Dyjaryjusze, relacje, listy i akta z lat 1576–1586*, wyd. Ignacy Polkowski (Kraków: Akademia Umiejętności, 1887).
- Stefan Batory pod Gdańskiem w 1576–77 r. Listy, uniwersały, instrukcje*, wyd. Adolf Pawiński (Warszawa: Księgarnia Gebethnera i Wolffa, 1877).
- Suentoslai Orzelski Interregni Poloniae libros 1572–1576*, ed. Edward Kuntze, *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 22 (Kraków: Polska Akademia Umiejętności 1917).
- Дневник последнего похода Стефана Батория на Россию (осада Пскова) и дипломатическая переписка того времени, относящаяся главным образом к заключению Запольского мира (1581-1582 г.)*, изд. Михайл Осипович (Иосифович) Коялович (Санктпетербург: Типография Императорской Академии наук, 1867).

Książki i monografie

- Besala Jerzy, *Stefan Batory* (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1992).
- Byliński Janusz, „Mikołaj Zebrzydowski, zasłużony rotmistrz królewski – niefortunny wódz rokосу 1606–1608”, w: *Historia testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, nuntia vetustatis. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Włodzimierzowi Kaczorowskiemu*, red. Ewa Kozerska, Marek Maciejewski, Piotr Stec (Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2015), 291–348.
- Chłapowski Krzysztof, *Starostowie niegrodowi w Koronie 1565–1795 (Materiały źródłowe)* (Warszawa–Bellerive-sur-Allier: Wydawnictwo DiG, 2017).
- Dubas-Urwanowicz Ewa, *Koronne zjazdy szlacheckie w dwóch pierwszych bezkrólewskich po śmierci Zygmunta Augusta* (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 1998).
- Dzieszyński Ryszard, *Byczyna 1588* (Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 2017).
- Gawron Przemysław, „Hetman i kanclerz wielki koronny Jan Zamojski wobec sporu o uprawnienia buławy w dobie zjazdu kolskiego w roku 1590”, w: *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI–XVIII wieku*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Jerzy Urwanowicz (Kraków: Wydawnictwo Avalon, 2012), 637–669.
- Gąsiorowska Patrycja, „Od Jana do Michała. Zarys dziejów rodu Zebrzydowskich”, w: *Mikołaj Zebrzydowski (1553–1620), palatinus et capitaneus Cracoviensis, fundator et defensor Ecclesiae. W czterechsetną rocznicę śmierci*, red. Aleksander Krzysztof Sitnik OFM (Kraków: Wydawnictwo Homini, 2021), 11–47.
- Grabowski Radosław, *Guzów 5 VII 1607* (Zabrze: Wydawnictwo infortedititions, 2005).
- Graff Tomasz, Wołyniec Bartłomiej, Wróbel Elżbieta Elena, *Mikołaj Zebrzydowski 1553–1620. Szkic biograficzny* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020).
- Guzowski Piotr, „Bernard Maciejowski i Mikołaj Zebrzydowski – biografie (prawie) równoległe”, w: *Władza i prestiż. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. Jerzy Urwanowicz, Ewa Dubas-Urwanowicz, Piotr Guzowski (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2003), 71–93.
- Kocowski Bronisław, *Wyprawa Tatarów na Węgry przez Polskę w 1594 r.* (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1948).
- Kupisz Dariusz, *Połock 1579* (Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 2003).
- Kupisz Dariusz, *Psków 1581–1582* (Warszawa: Wydawnictwo Bellona 2006).
- Kupisz Dariusz, “The Polish-Lithuanian military in the reign of King Stefan Bathory (1576–1586)”, w: *Warfare in Eastern Europe 1500–1800*, ed. Brian J. Davies (Leiden: Brill 2012), 63–92.
- Lepszy Kazimierz, *Oblężenie Krakowa przez arcyksięcia Maksymiliana (1587)*, wyd. II (Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V, 2015).
- Łopatecki Karol, „*Disciplina militaris*” w wojskach Rzeczypospolitej do połowy XVII wieku (Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy, 2012).

- Maciszewski Jarema, *Wojna domowa w Polsce (1606–1609). Część I. Od Stężycy do Janowca* (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1960).
- Maciszewski Jarema, „W przededniu bitwy guzowskiej”, w: *Z dziejów wojny i polityki. Księga pamiątkowa ku uczczeniu siedemdziesiątej rocznicy urodzin Prof. Dra Janusza Wolińskiego*, red. Stanisław Herbst, Tadeusz Jędruszczak, Ignacy Pawłowski, Władysław Tomkiewicz (Warszawa: Wojskowa Akademia Polityczna im. F. Dzierżyńskiego. Wydział Historyczno-Polityczny, 1964), 179–189.
- Makowiec Paweł, „Działalność wojskowa hetmana Floriana Zebrzydowskiego”, w: *Materiały do historii wojskowości*, nr 2, red. Antoni Krzysztof Sobczak, Janusz Waldemar Jasiński (Pułtusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna im. A. Gieysztora w Pułtusku, 2004), 11–18.
- Natanson Leski Jan, *Epoka Stefana Batorego w dziejach granicy wschodniej Rzeczypospolitej*, wyd. II (Oświęcim: Wydawnictwo Napoleon V, 2014).
- Olejnik Karol, *Stefan Batory 1533–1586* (Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1988).
- Pawłowska-Kubik Agnieszka, *Rokosz sandomierski 1606–1609. Rzeczpospolita na politycznym rozdrożu* (Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2019).
- Pieńkowski Maciej Adam, *Trudna droga do władzy w Rzeczypospolitej. Sejm koronacyjny Zygmunta III 1587/1588 i sejm pacyfikacyjny 1589 roku* (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2021).
- Plewczyński Marek, *Wojny i wojskowość polska w XVI wieku*, t. III: *Lata 1576–1599* (Zabrze–Tarnowskie Góry: Wydawnictwo inforteditions, 2013).
- Posłowie ziemscy koronni 1493–1600*, red. Irena Kaniewska (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2013).
- Sikora Radosław, *Lubieszów 17 IV 1577* (Zabrze: Wydawnictwo inforteditions, 2005).
- Skorupa Dariusz, „Bitwa pod Bukowem 20 października 1600 r.”, w: *Staropolska sztuka wojenna XVI–XVII wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Jaremu Maciszewskiemu pod redakcją Mirosława Nagielskiego* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2002).
- Urzędnicy centralni oraz nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Krzysztof Chłapowski et al., red. Antoni Gąsiorowski (Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1992).
- Urzędnicy województwa sandomierskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. Krzysztof Chłapowski, Alina Falniowska-Gradowska, red. Antoni Gąsiorowski (Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1993).
- Wimmer Jan, *Odparcie najazdu arcyksięcia Maksymiliana w 1587–8 r.* (Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1955).
- Wrede Marek, *Itinerarium króla Stefana Batorego 1576–1586* (Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2010).
- Wyczawski Hieronim Eugeniusz, *Kalwaria Zebrzydowska. Historia klasztoru bernardynów i kalwaryjskich drózek* (Kalwaria Zebrzydowska: Wydawnictwo Calvarianum, 2006).

Artykuły w czasopismach

- Ciara Marek, „Konfederacje wojskowe w Polsce w latach 1590–1610”, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 31 (1988): 61–80.
- Czamańska Ilona, „Czy naprawdę były to awantury? Interwencje polskie w Mołdawii w latach 1595–1616”, *Balkanica Posnaniensia* 27/2 (2021): 57–79.
- Duda Paweł, „Obraz bitwy pod Guzowem w świetle relacji nuncjusza papieskiego Francesca Simonetty”, *Wieki Stare i Nowe* 2 (7) (2010): 9–23.
- Jasnowski Jerzy, „Materiały do działalności wojskowej Floriana Zebrzydowskiego”, *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 9 (1937), z. 2: 267–304.
- Kotarski Henryk, „Wojsko polsko-litewskie podczas wojny inflanckiej 1576–1582. Sprawy organizacyjne”, cz. I, *Studia i materiały do historii wojskowości*, 16 (1970), cz. 2: 63–123; cz. II, *SMHW* 17 (1971), cz. 1: 51–124; cz. III, *SMHW* 17 (1971), cz. 2: 81–151; cz. IV, *SMHW* 18 (1972), cz. 1: 3–92; cz. V, *SMHW* 18 (1972), cz. 2: 43–104.
- Milewski Dariusz, „A campaign of the great hetman Jan Zamoyski in Moldavia (1595. Part. I. Politico-diplomatic and military preliminaries”, *Codrul Cosminului* 18 (2012), no. 2: 261–286.
- Milewski Dariusz, „A campaign of the great hetman Jan Zamoyski in Moldavia (1595. Part.II, The battle of Țuțora and aftermath”, *Codrul Cosminului* 19 (2013), no. 1: 57–76.
- Opaliński Edward, „Zjazd w Jędrzejowie w 1576 roku”, *Kwartalnik Historyczny* 109 (2002), nr 2: 15–40.
- Pieńkowski Maciej Adam, „«To jest firmamentum potestatis regia». Wojsko kwarciane w latach 1587–1588”, *Przegląd Historyczno-Wojskowy* (2021), nr 3: 9–42.
- Plewczyński Marek, „Bitwa pod Byczyną 24.01.1588 r.”, *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 17 (1971), cz. 1: 125–170.
- Ryś Jan, „Związki Mikołaja Zebrzydowskiego (1553–1620) z Krakowem”, *Studia Historyczne* 24 (1986), z. 2: 181–193.

